

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ ХХ СТОЛІТТЯ В НАУКОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВАЛЕРІАНА ДОВЖЕНКА

Колос М.Г.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається науковий доробок Валеріана Довженка як методологічне підґрунтя для вивчення історії української музики ХХ століття. Окреслюються визначальні риси жанрової системи в національній культурі, яка отримала всебічне обґрунтування у двох випусках фундаментальної праці вченого «Нариси з історії української радянської музики». Розкривається змістовна наповненість наукових розвідок вченого. Висвітлюються еволюційні процеси в історії української музики у відповідності з її періодизацією, здійсненою в книгах. Виявляються методологічні принципи вивчення історії української музики, які за умови певного критичного підходу можуть бути плідними для сучасної гуманітаристики.

Ключові слова: історія музики, музичні жанри, методологія музикознавства, наукова концепція.

Постановка проблеми. Музична культура України минулого і сучасності – це неосяжний художній світ і велике надбання людства. Полінаціональна структура українського суспільства, неповторна мистецька спадщина кожного народу, втілені в ній ментальність і життєва мудрість багатьох поколінь, естетичні і моральні цінності та ідеали актуалізують проблему наукового вивчення художніх надбань усіх етносів нашої країни. Наукові розвідки в такому широкому культурному ареалі стануть теоретичним підґрунтям для розробки новітніх методологічних підходів в галузі мистецької освіти. Втілений в творах мистецтва національний образ художньої картини світу постане перед сучасниками з винятковою повнотою, якщо залучити до аналізу усе розмаїття наукових шкіл.

Зародження української школи історичного музикознавства відбувалося у першій чверті ХХ століття. Саме в цей період видатний вчений Микола Грінченко створив низку праць, які започаткували системне вивчення історії української музики. В 1922 році опублікована ґрунтовна праця вченого «Історія української музики». Вона є своєрідною енциклопедією, що дає достатньо повне уявлення про еволюцію цієї сфери духовної культури нашого народу.

Наукові розвідки українських вчених в наступні десятиліття стали підґрунтям для створення узагальнюючих праць, які комплексно висвітлюють музично-історичний процес. Яскравою постаттю на теренах історичного музикознавства був доктор мистецтвознавства, професор Валеріан Довженко. Теоретична значущість його праць полягає в науковому аналізі еволюції жанрової системи в національній музичній культурі ХХ століття.

Мистецька спадщина українських композиторів розкривається через призму розвитку того чи іншого музичного жанру. Така методологічна позиція вченого сприяє відтворенню цілісної панорами української музичної культури в тісному взаємозв'язку з тенденціями духовного життя суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки сучасних вчених охоплюють усе розмаїття стилевих та жанрових явищ в українській музичній культурі ХХ-ХХІ століть (Л. Корній, М. Копиця, Л. Кияновська, Й. Лі-

сецький, Т. Гусарчук, Т. Мартинюк, О. Немкович, Н. Довгаленко, Л. Гнатюк та ін.). Створено низку наукових праць щодо всебічного розкриття жанрової специфіки опери (М. Черкашина), симфонії (О. Зінкевич), балету (М. Загайкевич, Ю. Станішевський), хорової музики (Л. Пархоменко, А. Терещенко, В. Рожок), фольклорної пісенної творчості (С. Грица, А. Івановський).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Процеси державотворення в Україні, пошуки новітньої гуманістично-спрямованої парадигми мистецької освіти актуалізують проблему всебічного розкриття самотності української музичної культури в контексті світових тенденцій духовного розвитку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз наукової концепції історії української музичної культури ХХ століття Валеріана Довженка крізь призму її жанрової своєрідності.

Виклад основного матеріалу. Непересічне значення для вивчення історії музики ХХ століття мали наукові праці відомого вченого, доктора мистецтвознавства, професора Валеріана Даниловича Довженка. Науковий аналіз щодо еволюції жанрової системи в національній культурі зроблено у двох його книгах «Нариси з історії української радянської музики» (1957, 1967 рр.) [1, 2].

Діяльність В. Довженка у різних сферах, як зазначає О. Немкович, інколи була позначена певною кон'юктурою [4]. Його погляди на перетині 1920-30-х років віддзеркалювали ідеологічні настанови Асоціації пролетарських музикантів України. В 1948-58 рр. В. Довженко неодноразово виступав з критикою так званого формалізму. Предметом цієї критики була, передусім, музична творчість Б. Лятошинського та його учнів.

«Нариси з історії української радянської музики» Валеріана Довженка (частина I) структуровані за періодами української музичної культури: 1917-1920, 1921-1925, 1926-1934. В першому розділі розглянуті питання: «Значення Великої жовтневої соціалістичної революції для розвитку культури і мистецтва нашої країни», «Музичне життя радянської України в роки іноземної військової інтервенції і громадянської війни», «Українська народна пісенна творчість про соціалістичну революцію, про боротьбу і перемогу над ворогами Радянської держави», «Українська

професійна музична творчість в роки громадянської війни».

Значення Великої Жовтневої соціалістичної революції для розвитку культури і мистецтва нашої країни показано автором у відображенні змісту партійних державних документів того часу з акцентом на ідеї зв'язку культури і мистецтва з життям, діяльністю, інтересами і потребами народних мас [1, с. 6]. При вивченні питання «Музичне життя радянської України в роки іноземної військової інтервенції і громадянської війни» застосовується історичний підхід: описується хронологія подій зі створення УРСР в 1917 р., негативний (інтерпретація радянського часу – примітка наша) вплив на українську культуру націоналістичних «сільських товариств», політичної платформи Грушевського, організованого в Києві у 1918 р. німецького «Кунстлейтербюро», реакційної діяльності РМТ і т. і. [1].

Робочому розвитку української музичної культури сприяла діяльність Всеукраїнського музичного комітету при народному комісаріаті освіти УРСР. Названо структуру організації у вигляді секцій: хорової, педагогічної, інструментальної, етнографічної, історико-теоретичної, інструментального виробництва. З комітетом співпрацювали визначні діячі української музики М. Леонтович, Я. Степовий, К. Стеценко, П. Демуцький, К. Квітка, Я. Яциневич.

Текст розділу соціологічно осмислений. Автор здійснює аналіз еволюції поглядів на роль народу в культурі і мистецтві, яка відбувалася в означений період, називаються нові, соціологічно орієнтовані форми музичного життя суспільства. «На міських і привокзальних площах, вулицях, в садах і парках організовувалися масові свята, мітинги, демонстрації, в яких брали участь хори, артисти театру, духові, симфонічні оркестри» [1, с. 13].

Музично-театральне мистецтво цього періоду представлено діяльністю Київського оперного театру (низка спектаклів вітчизняної і зарубіжної класики в 1919 р. у робочих районах міста), Української музичної драми (керівник Я. Степовий), до складу цього колективу увійшли Л. Собінов, М. Литвиненко-Вольгемут, М. Донець і ін).

Соціологічний критерій домінує і при аналізі питання про стан музичної освіти у цей період. Населення масово отримувало музичну освіту в школах, училищах, студіях; збільшувалася і кількість типів навчальних закладів: музичні академії, інститути, народні консерваторії, курси, студії, школи і ін. Підготовку кадрів для керівництва музичною самодіяльністю здійснював Київський музично-драматичний інститут імені М.В. Лисенка.

При розгляді питання «Українська народна пісенна творчість про соціалістичну революцію, про боротьбу і перемогу народу над ворогами Радянської держави» використовуються методи змістовного, інтонаційного, стильового, жанрового аналізу пісень. Мелодика пісень орієнтована на традиції композиції класичних народних пісень. Використовуються інтонації героїко-епічного фольклору, революційних пісень російського пролетаріату: до раніше популярних пісень створюється новий поетичний текст.

Як зразок епічної народної пісенної творчості робиться детальний аналіз пісні-думи «То не ві-

тер, то не буйний», української думи «Була зима з відлигою» Ф. Кушнерика (1875-1941). Група пісень про Червону армію представлена аналізом пісень «Іще сонце не вставало», «Ой з-під горки все туман».

Українська професійна музична творчість в роки громадянської війни представлена аналізом творчості М.Д. Леонтовича (1877-1921), Я. С. Степового (1883-1921), К.Г. Стеценка (1882-1922). Відзначається, що ці майстри продовжували розвиток творчих ідей М.В. Лисенка і орієнтувались на реалістичні традиції музичного мистецтва. При висвітленні персоналій використовуються риси біографічного і стильового аналізу.

Для створення портрету М.Д. Леонтовича використовуються окремі факти його творчої біографії практика-хормейстера, описання принципів роботи з народною піснею (розкриття її глибокого змісту, стилістичної своєрідності як основи створення хорової мініатюри), володіння технікою європейської поліфонічної школи. На основі методу поліфонічного аналізу представлені хорові шедеври композитора («Ой темная та невидная ніченька», «Із-за гори кам'яної», «Мала мати одну дочку», «Щедрик», Дударик»), акцентується увага на втіленні психологічних станів людини, використанні своєрідних леймотивів.

Хорові поеми М. Леонтовича презентовані за допомогою методу змістовного аналізу хорів: «Льодолом», «Літні тони», «Моя пісня». Висвітлюються найбільш характерні цим творам виразальні прийоми.

При створенні портрету Я.С. Степового також використовуються елементи біографічного методу [1]. Жанрова палітра творів композитора представлена хорами а капелла, вокальними ансамблями (дуети, тріо, квартети), сатиричними піснями. На прикладі хору «Музика на весіллі» показано імітацію гри троїстих музик, що оригінально відтворює побутову жанрову сценку сільського весілля.

Романси Я. Степового становлять окрему жанрову гілку його творчості. Робиться музикознавчий аналіз романсу «Слово» на вірші Лесі Українки, де зазначається, що це мініатюра, в якій реалістично відтворено пафос віршів і передано глибокі душевні переживання. Стан мужності і суворості представлено в романсі «Гетьте, думи, ви хмари осінні» через інтонаційний вплив революційних пісень. Твори висвітлені на основі фрагментарного аналізу виразальних засобів музики.

При створенні портрету К. Стеценка використовуються елементи біографічного методу [1]. На основі методу жанрової класифікації описується жанрова палітра творчості композитора.

В другому розділі книги розглянуто питання: «Завдання, які ставила Комуністична партія в області культури і мистецтва радянських національних республік. Централізація керівництва музичним життям УРСР в органах «народної освіти», «Концертне і музично-театральне життя», «Організація музичної освіти», «Створення і діяльність першої української музично-громадської організації – Всеукраїнське музичне товариство імені М.Д. Леонтовича в 1921-1925 р.», «Народна пісня», «Професійна музична творчість».

В структуруванні розділу помітно, що завдяки удосконаленню державної політики в сфері

розвитку музичного мистецтва і освіти змінюється сама структура музичного життя суспільства. В організації конкретного і музично-театрального життя важливим чинником була художньо-просвітницька робота з населенням. Провідним напрямком музичної культури було хорове виконавське мистецтво. «Хорові капели і гуртки, студії, агітхори виникали в робітничих клубах, сільських будинках, при хатах читальнях, бібліотеках, на фабриках і заводах, при різних курсах і школах, середніх і вищих навчальних закладах, товариствах з ліквідації неграмотності» [1, с. 52]. Професіоналізація хорової культури підтверджується діяльністю хорової капели «Думка», Робочим українським хором (РУХ), Харківським українським державним хором (ДУХ), Дніпропетровською капелюю «Зоря». Хорові капели створюють в Одесі, Вінниці, Миколаєві, Полтаві, Донецьку.

Належний рівень організації був притаманний концертній роботі. Гастрольні подорожі по Україні здійснювали вокальний чоловічий квартет імені Миколи Лисенка (1925 рік створення), струнний квартет імені Миколи Леонтовича (Харків, 1925), Фортепіанне тріо (Житомир), струнний квартет імені П. Чайковського (Київ, 1924); солісти-вокалісти і інструменталісти, ансамблі і симфонічні оркестри, артисти оперних труп.

У відповідь на необхідність створення постійно діючих музичних театрів у 1925-1926 роках були засновані оперні театри в Києві, Одесі, Дніпропетровську. Музична освіта республіки виходить на якісно новий рівень (класифікація музичних навчальних закладів початку 20-х рр.): функціонують і випускають молодих композиторів Харківський, Київський, Одеський музично-драматичні інститути [1, с. 61].

Таким чином, в перших питаннях розділу домінуючим методом є соціологічний підхід.

В третьому розділі книги розглянуто питання: «Завдання, які ставила Комуністична партія перед культурою і мистецтвом в роки побудови основ соціалізму в нашій країні», «Робота по упорядкуванню і зміцненню концертних організацій і державних оперних театрів», «Покращення масової художньої роботи в республіці і розвиток музичної самодіяльності на новобудовах, в промислових районах і колгоспах. Народні пісні про соціалістичне будівництво», поділ Товариство імені Леонтовича і виникнення нових музичних асоціацій. Постанова ЦК ВКП (б) про перебудову літературно-художніх організацій і створення Спілки радянських композиторів України», «Творчість українських радянських композиторів».

У викладенні перших питань розділу домінує соціологічний підхід.

Описання жанру народної пісні, яка виникає в період соціалістичної індустріалізації має своїм підґрунтям елементи інтонаційного аналізу.

Метод історико-фактологічного опису використовується автором в процесі дослідження питання про поділ Товариства імені М. Леонтовича, який викликав необхідність проведення першого з'їзду Товариства в січні 1926 р. Ініціатива позитивно вплинула на розвиток професійної і самодіяльної музичної творчості в Україні [1, с. 132-134].

Найбільшого розвитку в кількісному відношенні досяг жанр пісенно-хорової творчості. Робиться короткий аналіз пісень А. Лебедин-

ця, М. Коляди, В. Борисова, хорів В. Костенка, Л. Ревуцького, П. Козицького на основі методики аналізу виражальних засобів. Образна палітра вокальних творів В. Косенка (6 романсів, ор. 16, 1927; пушкінські романси) представлена в аналізі творів, заснованому на визначенні форми творів, їхніх мелодичних і гармонічних особливостей.

Жанрова система музики цього періоду представлена камерною музикою В. Борисова (струнний квартет), М. Вілінського (п'єси для фортепіано), М. Гозеннуда (п'єси для фортепіано і скрипки, струнні квартети), П. Глушкова (струнний квартет), К. Данькевича (п'єси для фортепіано, струнні тріо і квартет), П. Козицького (п'єси для фортепіано), В. Косенка (цикл фортепіанних п'єс, фортепіанні сонати, тріо), В. Костенка (струнні квартети, п'єси для струнних), М. Коляди (фортепіанний квартет, п'єси для фортепіано), Б. Лятошинського (цикл п'єс для фортепіано), М. Скорупинського (фортепіанний квінтет).

В процесі аналізу камерної музики відзначається, що перші українські інструментальні п'єси виявляють спорідненість з музичною стилістикою російських і зарубіжних класиків. Вона стає підґрунтям для створення самобутніх форм національної камерної музики. Застосовується метод інтонаційного, стильового аналізу, відзначається помітне оновлення стильової системи в бік імпресіоністського звукопису в деяких творах В. Костенка [1, с. 170].

Другий шар жанрової системи, представлений в розділі – камерно-інструментальні твори українських композиторів. За допомогою розкриття тематичного матеріалу, його жанрових витоків зроблено аналіз «Класичного тріо» В. Косенка, «11 етюдів у формі старовинних танців», першого і другого струнних квартетів В. Костенка.

За допомогою елементів історико-стильового аналізу представлені «Ювілейна симфонія» В. Фемеліди, симфонічна сюїта «На Дніпробуді» Ю. Мейтуса, симфонічна поема з хором «Шторм», сюїта «Козак Голога» П. Козицького, симфонічна поема «Кармалюк» В. Борисова, «Увертюра на українські теми» Б. Лятошинського. «Героїчна увертюра» В. Косенка розглянута за допомогою методу структурно-тематичного аналізу [1, с. 194-195]. За допомогою методу опису представлено масив оперної і балетної творчості, яка отримала значний розвиток в 30-ті роки, здійснено жанрову класифікацію цих творів. Проблематика опер – революційна тема, відзеркалення життєвих реалій того часу («Іскра» І. Ройзентура, «Розлом» В. Фемеліди, «Взрив», «Дума чорноморська» Б. Яновського і ін.). Зроблено детальний аналіз опери «Дума чорноморська» Б. Яновського, виділено основні образи твору та їх тематичний матеріал, зазначаються драматургічні недоліки твору [1, с. 206].

Апробовані в першій частині книги методи історичного музикознавства використовуються і в другій частині видання. Її структуру становлять 13 глав, об'єднаних у 2 великих розділи: музичне життя Радянської України (концертно-театральне життя, музична освіта; художня самодіяльність; народна пісенна творчість і фольклористика; діяльність Спілки радянських композиторів України) і творчість українських радянських композиторів (вокальна музика – об-

робки народних пісень, пісенно-хорові жанри, пісні і романси; інструментальна музика – симфонічні твори, концерти, камерно-інструментальні жанри; музично-драматичні жанри – опера, балет, музична комедія). Хронологічно видання охоплює період 1935-1941 рр.

Висновки. Виняткова змістовна наповненість наукових праць Валеріана Довженка з історії української музики ХХ століття, розмаїття мето-

дологічних підходів щодо розкриття музично-історичного процесу, ґрунтовна розробка жанрової системи музичної творчості, створення цілісної панорами еволюції музичного мистецтва в контексті суспільних тенденцій епохи – ці та інші риси наукової школи вченого, осмислені у відповідності зі світобаченням сучасної людини, і надалі залишаються важливим джерелом наукового вивчення історії української музичної культури.

Список літератури:

1. Довженко В. Нариси з історії української радянської музики. Ч. 1 / Валеріан Довженко. – К., 1957. – 236 с.
2. Довженко В. Нариси з історії української радянської музики. Ч. 2 / Валеріан Довженко. – К., 1967. – 317 с.
3. Немкович О.М. Основні тенденції розвитку української музикознавчої науки в 1960-1980-ті рр./ Олена Немкович // Теоретичні та практичні питання культурології. – Мелітополь, 2004. – Вип. 15. – С. 3-16.
4. Немкович О.М. Українське музикознавство ХХ століття як система наукових дисциплін. Монографія / Олена Немкович. – К., 2006. – 534 с.

Колос Н.Г.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ИСТОРИЯ УКРАИНСКОЙ МУЗЫКИ ХХ СТОЛЕТИЯ В НАУЧНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ВАЛЕРИАНА ДОВЖЕНКО

Аннотация

В статье рассматривается научное наследие Валериана Довженко как методологическое основание для изучения истории украинской музыки ХХ столетия. Очерчиваются определяющие черты жанровой системы в национальной культуре, которая получила всестороннее обоснование у двух выпусков фундаментального научного труда ученого «Очерки по истории украинской советской музыки». Раскрывается содержательное наполнение научных исследований ученого. Освещаются эволюционные процессы в истории украинской музыки в соответствии с ее периодизацией, осуществленной ученым. Обнаруживаются методологические принципы изучения украинской музыки, которые при условии определенного критического подхода могут быть плодотворными для современной гуманитаристики.

Ключевые слова: история музыки, музыкальные жанры, методология музыковедения, научная концепция.

Kolos M.H.

Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

HISTORY OF UKRAINIAN MUSIC OF THE 20TH CENTURY IN THE SCIENTIFIC INTERPRETATION OF VALERIAN DOVZHENKO

Summary

The article deals with Valerian Dovzhenko's scientific works as a methodological basis for studying the history of Ukrainian music of the twentieth century. The defining features of the genre system in national culture are outlined, that received a comprehensive substantiation in two issues of the fundamental work of the scientist "Essays on the history of Ukrainian Soviet music". The content of scientific researches of the scientist is revealed. The evolutionary processes in the history of Ukrainian music are described in accordance with its periodization, carried out in books. The methodological principles of the study of the history of Ukrainian music are revealed, which in terms of a certain critical approach can be fruitful for modern humanities.

Keywords: music history, musical genres, methodology of musicology, scientific concept.